

Möbius a lélektanról.*

A lélektan területén a legujabb időben óriási szorgalmat és kitartó buzgóságot fejtenek ki. A kutatók minden törekvése az, hogy az önmegfigyelés, a boncolás, kísérlet, statisztika, összehasonlítás stb. lehetőleg exakt módszereivel a lelki élet tudományát a természettudományokkal egyenlő értékű, szigorúan empirikus tapasztalati tudománnyá emeljék; azaz minden metafizikától megtisztulva önállóvá tegyék. A pszichologusok a világ minden részén nagy diadallal hirdetik, hogy a merész, spekulatív, a tapasztalatra támaszkodó lélektan ideje lejárt, s most már szigorúan tudományos lélektannal foglalkoznak. De ime, a tisztán tapasztalati lélektannak is támadtak ellenségei, kik keveslik eredményeit, követelik a filozófiával való kapcsolatát s vitatják, hogy a lelki jelenségek megfejtése metafizikai magyarázatok útján lehetséges. Ezek egyike Möbius, a mult hónapban elhunyt híres lipcei tudós és író, ki legutolsó munkájában, melynek címe: «Die Hoffnungslosigkeit aller Psychologie» páratlan világossággal igyekszik kimutatni, hogy a tapasztalati lélektan sok helyen megakad, segítségül kell hívnia az oly sokszor megvetett metafizikát.

Az empirikus lélektan szerinte reménytelen, de nem értéktelen. Célját azonban azért nem éri el, mert magát önálló tudománynak gondolja s azt igyekszik nyujtani, mit a fizika a saját mezején. Elfelejtí azonban, hogy a külső tapasztalatokkal másként állunk, mint a belsőekkel, mert ezek még hiányosak és elégtelenek. A lelki életről a lélektan soha kellő felvilágosítást nem nyujthat. Sok mindent tanít, sok részének megvan a gyakorlati haszna is, de az embert teljesen ki nem elégíti. Látszólag minden összevág, a laboratorikumokban a kísérletezés a legnagyobb tevékenységgel folyik, de az eredmény kicsinyes. Ezen az úton nem jutunk célhoz, mert belátásunk, ismereteink hézagai szinte a végtelenségig szaporodott kicsinyes munkával sem tölthetők ki. A lélektan vagy meddő, vagy felületes marad, vagy a metafizikát kell segítségül hívnia. Sokan azt állítják, hogy a metafizika nem tudomány. Ez az ő dolguk. Azonban az is tudományosan jár el, ki a tapasztalat határain túl, szem előtt tartva a mesgyét, a tapasztalat értelmében a nem tapasztalhatóra nézve is feltevéseket alkot. E mellett tör pálcát Möbius. Munkáját főleg azoknak szánja, kik természettudományokkal foglalkozva, a lélektan nagy területén is el akarnak igazodni.

Munkájában a fizika és lélektan fogalmának meghatározásából

* Die Hoffnungslosigkeit aller Psychologie von P. J. Möbius. (Halle a. S. 1907.)

indul ki. A lélektan a természettudománynak soha része nem lehet, ha hozzá kapcsolják is, mert az minden jelenséget fizikailag akar felfogni és magyarázni. A pszichológiában azonban nem lehet valamely lélektani magyarázatot fizikaival helyettesíteni s viszont. Ez a veszély áll elő, ha a fizika élőlényhez fordul és fiziológiává válik. A fiziológia a lelki jelenségeket legalább összefüggésükben idegprocessusokból akarja magyarázni s a lélektant beolvasztani. Ez ellen foglal állást Möbius.

Rámutat először is a fiziológiában uralkodó zavaros fogalmakra. A fiziológiának, mert természettudomány, csak természettudományi fogalmakkal szabad dolgoznia. Ezek a fogalmak azonban korántsem világosak. Nagyon is érezhető rajtuk a mindennapi élet gondolkodásmódja s a népies eredet. Pl. mindenhol azt tanítják, hogy az akarat mozgásokat idéz elő, emeli a kezet, stb. Hogy e kettő között oki összefüggés van, ez metafizikai állítás, melyet azonban nem lehet bebizonyítani, melyet a lelkiismeretes fiziológusnak vissza kell utasítania. A fiziológia idáig még nem tárta fel jellemét világosan, a mindennapi élet feltételeiből indul ki s a beszédfordulatokkal a népszerű gondolatokat is átvette.

A lélektani fogalmakkal is, nagy nehézségük miatt, igen óvatosan kell bánni. A benső tapasztalat igen nehéz, mert a lelki folyamatot tartama alatt nem igen figyelhetjük meg; ha meg elmúlt, az emlékezetben azonnal megváltozik. Ezért hiányzik minden lélektanban a természettudományok határozottsága. A bensőbe mindenki csak egy helyen láthat: ha önmagába tekint. Amit önmagunkban találunk, ahhoz hasonlót tulajdonítunk embertársainknak. Az empirikus lélektan tehát csak önmegfigyelés lehet gondos és gondolkozó feldolgozással. Ami a tapasztalat lehetőségén kívül esik, az metafizika. Ezért minden lélektan, mely általános érvényességre igényt tart, szintén metafizika. Mihelyt a fiziológus a lélektan területére lép, ezzel egyúttal a metafizika birodalmába jutott. Ez nem oly nagy baj, mint általában hiszik. Az igazi metafizika a tapasztalatból indul ki s csak a tapasztalat értelmében következtet, mely következtetések tartalma valószínűségüket tekintve különféle lehet. De nem is követeljük, hogy ezek a föltevészek felderített igazságokkal egyenlő rangúak legyenek. Áttérve a lélektan módszerére, csak egy kiinduló pont lehet, s ez az, hogy az ember a bensejében történő folyamatokra eszmél s észleleteit embertársaival közli. Mindkettő igen nehéz. Möbius itt azt kívánja, hogy a pszichológus használjon egyszerű kifejezéseket, az általánosan elterjedt iskolai kifejezéseket pedig kerülje. A tapasztalatot szigorúan különböztesse meg a következtetett eredményektől. Csekély, de mégis mily ritkán teljesített követelések!

Ha önmegfigyelés és nyelvbéli közlés útján normális lélektan-

féle létrejött, akkor előtérbe lépnek az analog következtetések, melyek az összehasonlító lélektan mezejére vezetnek. Az analog következtetésnek azonban át kell nyulni az állatvilágba is, így alakul ki az *állatlélektan*.

Az állatlélektant sokan görbe szemmel nézik, pedig nélküle földi életünk ismerete is igen hiányos volna, meg az emberi lélektan egy lényeges támasztól is megfoszthatnák. Sok viszony nagyobb egyszerűsége, sok vonás élesebb kidomborodása oly belátásra vezet, amely a mi lelki életünkre vet fényt. Az állatokat figyelőnek különösen azt kell szem előtt tartania, hogy a lelki élet alapjában véve ösztönökön nyugszik, s hogy ezek az ösztönök az igazán fontosak. Az állatlélektan középpontja az ösztön fogalma. Későn és kerülő úton jutottak ennek megismerésére. Először Descartes és a racionalisták beszéltek róla. Csakhogy ők lélek alatt nem azt értették, mint mi. Szerintük a lélek *anima = ratio*, amely fogalmakban tud gondolkodni s ezt tagadták az állatban. Descartes csak az értelmes lelket nevezi léleknek.

A rationalismus az ember benső életét az állatétól minőségileg különbözönek tartja. Möbius azt mondja, abban igaza van Descartesnak, hogy az állatoknál nem szabad ugyan fogalmakat és következtetéseket felvennünk, de az ösztön mellett az állatnak külön tevékenységet is kell kifejtetni, mely képessé teszi minden egyes esetben a körülményekhez való alkalmazkodást. A materialista pszichologusok az állatoknak ezt a képességét asszociációval magyarázzák. Möbius erre azt feleli, hogy az érzéki észrevételek asszociációja csak bizonyos képek sörát hozhatja létre, de hasznos tevékenységet nem. Ehhez a célra irányuló akarat szükséges, mely összehasonlít s a legalkalmasabbat kiválasztja. Ezért van az állatban az emberi értelmet helyettesítő cselekvés. Hogyan alakul ez az állatban, nem tudjuk s mint megfejthetetlen nem is fogjuk ismerni. Rávezet azonban ez arra, hogy az emberi értelem nem valami rejtélyes módon került az emberbe, hanem már itt az állatban megvolt, lényegében hasonlított az értelemhez s csak az emberben fejlődött ki. A különbség tehát nem qualitativ, hanem quantitativ.

Áttér ezután az ösztönéletre, melynek ismerete szerinte a lélektanra nézve *alapvető* fontosságú. A lelki életnek két oldalát különbözteti meg, az ösztönöket és ezek eszközeit, azaz : azokat a lelki képességeket, melyek köztük meg a külső világ között közvetítők. Ösztönszerűleg érzünk, mozgunk stb. Az emberi ösztönélet félreismerése azonban a pszichologusok nagy szégyene és semmi sem siralmasabb, mint a képzetekről szóló tan, mely szerint a képzetek, mint kis önálló lények tesznek-vesznek az emberben. Az ösztönt magát nem ismerhetjük meg, csak a tevékenységet figyelhetjük meg. Az ösztönök igen sokfélék és különbözők. Az ösztönszerű cselekvés célszerű, akár tudjuk ezt, akár nem.

Az ember azonban magát értelmes lénynek tartva, azt képzeli, hogy cselekvéseit belátásának és tapasztalatainak köszönheti. Az állatok megfigyelése mutatja, hogy náluk az ösztön tevékenysége s az eredmény nem függenek a tapasztalástól. Így van ez az embernél is, mit a főösztönök bizonyítanak. Ilyen főösztönök: az életösztön, legfontosabb megnyilatkozásában, ha veszély fenyeget: félelem. Az állatot az ösztön óvja a veszedelemtől, az embernek azonban előbb a tapasztalat útján kell arról tudomást szereznie. Az életösztön megóvja az egyes lényt a haláltól, a nemi ösztön a faj fentartását szolgálja. Ez az ösztön is, mint az állatoknál tapasztalható, a célszerű cselekedetek egész rendszerét hívhatja elő. Igen fontos ösztönök még a gyermekszertet ösztöne, mely igen sok és összetett cselekvés forrása, továbbá a társas ösztön stb. Vannak az ösztönök közt elsőrendűek, aztán alárendelt jelentőségűek. Köztük azonban még azok is, melyek önállóknak látszanak, bizonyos fokban másoktól függenek. A küzdés vágya pl. a hiúságtól, az éneklés és tánc ösztöne a nemi ösztöntől. Különös sulyt helyez Möbius arra, hogy a magasabb szellemi élet az ösztönalap nélkül meg nem állhat. Bizonyos művészetek vagy tudományok iránt megnyilatkozó tehetségeknél ez különösen világos. Ösztönszerű vágyódás nélkül nem volna haladás, sem tudomány. Azonban ép ezek a gondolkodó ösztönök nyujtanak a feldolgozásnál nagy nehézséget.

Jellem alatt semmi mást nem érthetünk, mint az ösztönök erőbeli viszonyát az egyedben. A priori senki sem tud semmit a maga jelleméről, azt csak élete későbbi folyamatában ismeri meg tapasztalat útján. Sőt a legtöbben meg sem ismerik. Az ösztönök félreismerése az erkölcs- és neveléstanban nagy ferdeségekre vezetett. Az erkölctan maximái, ha a nekik megfelelő ösztönökben nem találjuk meg az alapot, füstté válnak. Minden emberben megvannak az összes embert megillető ösztönök, de a különféle jellemek nemesak azért különbözők, mert az egyik emberben különösen ez, másokban meg az az ösztön fejlődött ki, hanem fontos az ösztönök egymásközi viszonya is. Az ösztönök az emberben örökös harcot folytatnak. Nem mindig az életösztön a legerősebb, sokszor háttérbe szorítja ezt a harc vágya vagy a nemi ösztön. Bármennyire vizsgáljuk is az ösztönéletet, az eredmény csak az, hogy alapjában bensőnk titkos erőiről senki nem tud meg semmi igazat.

Hogy az ösztönök egymásra hathassanak, ennek feltétele az érzékelés. A tapasztalati lélektannak itt is a tapasztalásból kellene kiindulnia, de senki nem tudja, hogyan történik az érzékelés. Az ember mindig érezni fogja, hogy észrevételei már kezdettől fogva készek voltak.

A mint nem tudjuk, hogyan érzékelünk, ép úgy nem értjük

meg a mozgás keletkezését. A fiziologus a mozgásjelenségeket általában szintén nem tudja megfejteni, amint nem adhat feleletet a szellemi tevékenységről, a gondolkodás folyamatáról sem.

Érdekes munkája a léleknek a különféle érzések nyelvbeli meghatározása is, pl. szeretet, csodálkozás, hála, tisztelet, gyűlölet, bosszú stb. Ezek a lélektannak igazi fájdalomgyermekai, holott az érzések nem is tartoznak lelki életünk sötét pontjaihoz. Igen nehezen tudjuk fölfogni az összehasonlítás, megkülönböztetés, kiválasztás folyamatait is. Az eredmény kézzel fogható, de nem tudjuk, hogyan történt. Épp így állunk az emlékezet tanával. Emlékezünk, feledünk, de miért történik egyszer így, máskor úgy, nem tudjuk.

Mindezek a példák azt mutatják, hogy szellemi tevékenységünk minden terén oly hézag áll elő, melyet nem tudunk kitölteni. Ezért az empirikus lélektant reménytelennek jelöli Möbius. Mezejét még csak át sem tekintheti s teljesen hijjával van azoknak az eszközöknek, melyekkel a megoldhatatlan kérdéseket meg tudná fejteni. Az empirikus pszichologia a tudattalan fogalmánál vallott azonban teljes kudarcot. Vagy le kell mondania a lélektannak arról, hogy a lelki élet tudománya, vagy át kell lépnie a tapasztalat határát s a metafizikának kezét nyújtania.

Ez röviden Möbius igen érdekes és tiszta fejtegetéseinek menete. Erősen hangsúlyozza, hogy lelki jelenségeket csak lelkiekből lehet levezetni. Igen figyelemre méltó a lélektan intellektualisztikus és asszociációs iránya ellen való állásfoglalása, nemkülönben az ösztönök dinamikájára való utalása. Figyelmeztet arra, hogy a lélektan elemezheti a tudatot, felbonthatja a lehető legegyszerűbb elemekre, de az elvont eredményeket nem szabad önálló tényekké tennie. Nagy baj lenne azonban, ha metafizikává válnék és módszerét feladná. Amint ez a követelése tulzott, úgy igen helyes viszont harca az egyoldalúan leíró s csupán kísérleti lélektan ellen, mint minden materializmus ellen. A lélektant kétségkívül ki kell a metafizikának egészíteni. Möbius fejtegetéseinek magva az, hogy az egyén lelki világa nem abszolút izoláltságában van meg s azt nem mint teljesen önállóan létezőt kell vizsgálódás tárgyává tenni, hanem függ ez nagyrészt a nem az egyéni öntudatba eső befolyásoktól. Egyelőre helyes eljárás, ha a lelki élet jelenségeit analizáljuk, aztán fordulunk a metafizikához. Minden exakt tudományban az ut a synthetikushoz az analysisen át vezet.

Dr. Ozorai Frigyes.

